

KUOHKEA SIELU

keskustelu Hannu-Pekka Björkmanin ja Ilkka Sariolan kanssa

Tuomas Laitinen tapasi Kallion kirkon sielunhoitotiloissa ortodoksisesta uskostaan tunnetun näyttelijä Hannu-Pekka Björkmanin sekä kuva- ja performanssitaiteilijan uran papputeen vaihtaneen Ilkka Sariolan. Björkman on avannut ajatuksiaan uskon ja näyttelijäntaiteen suhteesta kirjassaan *Valkoista valoa* ja näyttelee parhaillaan Myskinin osaa Dostojevskin *Idiootissa* Kansallisteatterin näyttämöllä. Sariola taas vihittiin papiksi tänä vuonna ja hän työskentelee Kallion seurakunnassa.

Pappi vai taiteilija

Tuomas Laitinen: Te olette molemmat liikkuneet taiteen ja uskonnon rajamailla, mutta sinä HP olet pysynyt taiteen puolella ja sinä Ilkka taas luopunut siitä.

Ilkka Sariola: Kutsu papputeen oli voimakas. Mä en ollut missään vaiheessa taidetta vastaan, mutta monet asiat oli tullut jo sanottua ja mulla loppui kieli taiteessa siinä kohtaa. En saanut enää käännettyä sanoiksi niitä asioita, jotka nousivat pintaan: uskomisen puolelle meneviä perustavanlaatuisia kysymyksiä transsendentista. Teologian opinnoissa löysin kieltä, jolla niistä voi puhua: apofaattista eli kieltämisen teologiaa, sekä valtavan aarteen, mystikot, niin läntisen kuin itäisenkin perinteen. Niiden sanat palautuvat taiteeseen siinä, että ne hyväksyvät sen, että sanoilla ei voi sanoa sanomatonta. Ja silti se on pitkä traditio, jossa uskalletaan ja pystytään puhumaan järkeä käyttäen.

Hannu-Pekka Björkman: Kyllähän mäkin olin lähdössä pois taiteen kentältä, harkitsin teologian opintoja, vaikka en tiedä kuinka vakavissani olin. Teatterikorkeakoulusta valmistumisen jälkeen isossa laitosteatteerissa Lahdessa tuli se pettymys. Se tunne, että tässäkö tämä nyt on, haaveen täyttymys. Kun oli niin hirveesti palavaa intoa ja sitten tulee se ”Pam! Ahaa, täällä onkin sarkastisia, kyynisiä ja väsyneitä ihmisiä”. Tunsin, että eihän tämä anna mitään, enkä pysty vaikuttamaan tähän mitenkään. Se panos tuntui niin pieneltä ja sitä kautta itse asiassa lähti koko ajatus siitä, että täytyy olla jotakin muutakin. Taiteen takana täytyy olla jotain muuta. Ja sieltä löytyi sitten koko

hengellisyys. Itse asiassa kirjani on vastaus siihen, miksi jäin. Se selvisi penkomalla kirkkoa ja sen kielteisyyttä teatteria kohtaan ja toisaalta niiden taiteilijoiden ajatuksia, jotka ovat pysyneet ammatissa. Sieltä löytyi hengellisyys, eikä tuntunut enää yhtään ristiriitaiselta tehdä taidetta. Se on vaan eri polku.

I: Se on eri polku, eri kutsumus. Mä en todellakaan halunnut lähteä taiteesta, se oli kivulias kutsu. En koe, että taide ja uskonto olisivat toisensa poissulkevia, mutta mulla on palvelukutsu tällä hetkellä, ja mä oon Kallion miesten kanssa ja teen diakoniatpuolella sen mitä ehdin. Jos mulla olisi kisa siitä, pitäiskö mennä avajaisiin vai hautaamaan joku, niin kyllä mä meen sinne hautaamaan. Järjestys on selkeä, ja sen joutuu jo pappisvihkimyksessä lupaamaan. **Huovisen Eeron** käsi on aika painava. Kyllä se kovaa linttaa pään sinne alas ja on selvää, kenen palveluksessa ollaan nyt. Se on samaan aikaan hellä ja vähän pelottavakin kokemus. Vähän kuin Jumalan käsi, enkä puhu nyt **Maradonan** kädestä. Ja siinä mielessä liittyy vahvasti pyhän kokemukseen.

T: Papilla onkin takanaan erilainen taustavoima kuin taiteilijalla, jonka julistamat asiat näyttäytyvät vain hänen mielipiteinään tai näkökulmanaan. Molemmat kuitenkin esiintyvät.

I: **Karl Munkin** kirjan pohjalta tehty **Carl Theodor Dreyerin** elokuva *Sana* kolahti mulle kovaa. Munk oli sekä näytelmäkirjailija että pappi. Häneltä löysin apua identiteetin rakentamiseksi. Hän sanoi, että taidekentällä hän on pappi ja papin roolissa taas taiteilija. Tajusin, että tämä on just sitä. Kun olen liturgina, niin no, mä oon performanssitaiteilija vanhastaan. Saan käyttää omaa persoonaa, uskonnon kielellä armon lahjoja. Liturgisen eleen voi tehdä vakuuttavasti. Esimerkiksi, jos iso mies tekee näin ”Herra olkoon teidän kanssanne...” tälleen näin pienessä supussa, onko se uskottavaa? (Sariola elehtii pikkuriikkisesti) Mutta sit kun satakiloinen äijä vetää näin (kohottaa kätensä levälleen), se on kuin ”Tuu syliin”. Sillä tavalla voin käyttää sitä taustaa.

HP: Ortodoksisessa kirkossa se riitus on niin vanha, bysantin ajalta asti, ja sitä on niin paljon: ovet jotka aukee näyttämölle ja siitä tullaan ja mennään ja on kuoro, joka vastaa. Niin siellä on ihan samoin pappeja jotka ikään kuin ymmärtää sen tilaisuutensa, että ”Nyt!” Ja sitten on niitä jotka ei. Mutta vaikka papin ammatti ei ole esiintyjän ammatti, niin hyötyä siitä taidosta on. Jos sen muuttaa toisin päin, että onko näyttämöllä pappeutta, niin sitä on vaikea sanoa. Tai mä en osaa suhtautua siihen.

Kauhistuttava pyhä

T: Taiteen kautta pyritään kokemuksen syventämiseen tai arkea pyhempiin kokemuksiin.

HP: Taide voi olla hengellisen transformaation väline, mikä on nykyaikana unohtunut, mutta se on ollut ilmiselvää keskiajalla. Esimerkiksi **Grunewaldin** *Isenheimin alttaritaulu*, jossa on hyvin piinattu Kristus. Kun keskiaikaiset ihmiset, jotka olivat nähneet hyvin vähän kuvia, vietiin sellaisen kuvan eteen, vaikutus oli suuri. Grunewald tiesi, että sillä voi valmistaa ihmistä kuolemaan. Auttaa kynnyksen yli. Se on yksi taiteen tehtävistä, joka meidän yhteiskunnassa on ikään kuin poislakaistu samalla tavalla kuin muukin kuolema. Se paradoksaalisuus, että samaan aikaan sitä on paljon ja se on poissa. Ja sitten se, että traagisen taju, jos se häviää yhteiskunnasta, silloin häviää paljon kaikkea muutakin. Kysymykset hyvästä ja pahasta katoaa. Dostojevskin *Idiootissa* eräs henkilö sanoo ”Ettekö te usko paholaiseen? Se on ranskalainen idea, hyvin pinnallinen idea, **Voltaire**n idea.” Että kyllä kannattaisi uskoa paholaiseen. Ja sitten hän pitää pitkän monologin siitä, miten keskiajalla eräs mies oli tappanut ja syönyt kuusikymmentä munkkia ja tunnustanut sen, ja joutunut roviolle. Miksi hän tunnusti, vaikka tiesi joutuvansa kidutetuksi ja roviolle? Mikä on se yhteinen idea, joka saa ihmisen tunnustamaan? Onko nykyään yhteistä ideaa, joka saa ihmisen uhrautumaan tai katumaan niin, että hän tunnustaa rikoksen? Kristinusko oli vielä keskiajalla Euroopan yhteinen idea. Nykyään kaikki on pirstoutunut. Voiko taiteen kautta tulla katuvaksi? Venäläinen esimerkki, joka monia ärsyttää, on **Tarkovski**. Hän sai kirjeitä, esimerkiksi vankilasta, että ”päätin olla enää tappamatta nähtyäni elokuvasi”. Tai eräs itsemurhaa hautonut päätti *Stalkerin* nähtyään olla tappamatta itseään. Tarkovskin tuotanto oli 60- ja 70-luvulla täysin erotettu hengellisyydestä, vaikka hän itse kirjoittaa päiväkirjoissaan, että taiteen tehtävä on etsiä jumalaa ihmisessä.

I: **Rudolf Otto** on kuvannut pyhää niin, että se on samaan aikaan kauhistuttavaa ja kiehtovaa. On aika muodikasta sanoa, että arjessa on pyhä. Mutta pyhä on paljon suurempaa kuin arki, kauhistuttavaa. Ehkä pitkällä oleva mystikko näkee sen kauhistuttavan kaikessa. Mutta muuten pyhän arkipäiväistäminen latistaa sen, sillä jos ajatellaan että on toinen maailmankaikkeus, sellainen johon meillä ei ole pääsyä kuin uskon kautta, niin onhan se ihan kauhistuttavaa. Tai jos ajatellaan Vanhan testamentin kertomusta kuinka Jumalan täytyy suojella Moosesta kädellään, että hän ei palaisi. Se on mun mielestä pyhän yksi puoli, että olemme hurjien asioiden äärellä.

HP: Tuo liittyy juuri traagisuuden tajuun. Uskonossa haetaan usein vain jotain ylevöittävä, helpottavaa, onnellisuutta, lohtua. **Bonhoeffer** sanoi lähtiessään Amerikasta takaisin Natsi-Saksaan: ”Ymmärsin että jos suostut Jumalan kutsuun, suostut kuolemaan”. Että täyssuostuminen johtaa aina kuolemaan. Joka hänen eteensä sitten tuli keskitysleirillä. Että jos suostut, niin tiedät että lähtyyn

tulee. Jos on päättänyt omistautua, elämä alkaa ravistella, että pysytkö siinä.

I: Pysyminen on valtava sana. Se on yksi Raamatun toistuvimpia asioita. Kyllä sen kutsun ottaa moni vastaan mutta pysytkö? Jumalan käsittämätöntä suuruutta latistetaan helposti. Pyhä on pyhää ja se on jotain valtavaa. Siksi sanoin puolivitsaillen tavattaessa, että hyvää arkipäivää. Kun täällä tulemme sunnuntaina töihin, kättelemmme ja toivotamme hyvää pyhää. Me halutaan erottaa se. Valmistaudutaan siihen, että voidaan jakaa pyhän kokemus... tai ei edes kokemusta vaan oikeasti pyhää. Kun nostan Kristuksen veren, ehtoollismaljan, esille, en ajattele, että tämä on pyhä kokemus, vaan tämä *on* pyhä.

Se on ravisteleva asia. Seemiläiset ajatteli, että veressä asuu sielu. Juutalaisuudessa lihan piti siksi olla puhdasta, siinä kun on verta. Sitten tulee tyyppi, joka sanoo, että ”tämä on minun vereni, ottakaa ja juokaa”. Jos vielä uskoo että se on Jumalan poika tai Jumala itse, niin sehän antaa Jumalan olemusta itsestään siinä. Onhan se nyt ravistavaa.

Hyvä ja paha

T: Kirjoitit *Valkoisessa valossa* näyttelijän syyllisyydestä. Näyttelit väkivaltaista miestä ja koit syyllisyyttä jälkeensä. Siinä mielessä papin ja näyttelijän roolit eroaa, näyttämöllä käsitellään paljon negatioita ja näyttelijä joutuu elämään niiden läpi, kun taas papilla ei ole sitä samaa, pappi pyrkii välittämään hyvää.

HP: En usko, että pappi haluaa suoranaista vihaa purskuttaa yleisön niskaan. Se oli näytelmä, joka kertoi perheväkivallasta, ja se oli hyvin realistisesti tehty. Käänsin sen puhtaaksi vihaksi yleisöä kohtaan. Kuului kuinka yleisö alkoi puuskahtelemaan, ja mitä enemmän sitä kuului, sitä enemmän käänsin vihaani sinnepäin ja aloin katsomaan suoraan silmiin. Se antoi tilaisuuden huutaa ja räyhätä ja olla niin inhottava kuin ihminen voi olla. Ja ensimmäistä kertaa elämässäni eräs nainen huusi, että ”Lopeta!” Kun muka hakkasin vaimoni päätä astiakaappiin. Muistan sen tunteen, se meni läpi kropsan se huuto, kun se tuli jostain muualta kuin päivätaajunnasta. Jostain ihmisen omasta kokemuksesta, valitettavasti.

T: Mikä sen kääntää hengelliseksi kokemukseksi?

HP: Omatunto. Tunsin, että näin ei saa missään tapauksessa tehdä lavalla. Ja samaan aikaan, että näinhän just pitääkin tehdä. Siitä tuli fyysisesti todella paha olo. Mulla oli huono omatunto yleisön puolesta, mistä olin onnellinen. Huomasin, että tässä jokin mättää, ja se anteeksipyyntö piti esittää,

rukouksen kautta.

I: Jos mennään vanhaan patristiseen teologiaan ja pahan realistisen olemassaolon hyväksyntään, niin **Augustinus** ajatteli, että on kaksi valtakuntaa, hyvän ja pahan. Kun sen toteaa, voi olla vain hyvän puolella. Augustinus ei kuitenkaan saanut ratkaistua pahan ongelmaa ja päätyi ajatukseen, että paha on hyvän puutetta. Se oli sille hirveen konkreettista. Sille Lucifer oli maailman korkein intellekti Jumalan jälkeen. Äärimmäisen aktiivinen intellekti, mutta ei ole hätää, koska se on vain toiseksi korkein. Ja Kristuksessa Jumala tulee aktiiviseksi, ja ilmoittaa tuhovoimille jo etukäteen, että ne tulevat häviämään. Se on aika sotaisia kuva, ei ainakaan passiivinen.

HP: Nykyään pahan olemassaolo on vaikea ajatus. Se liittyy vahvasti taiteeseen, kun mennään taiteen kentälle pyhyteen ja luomiseen. Vastakohta pahalle on mun mielestä luominen, aktiivinen ja hyvä luominen. Totta kai ihminen voi vapaalla tahdolla valita lähteä pahan suuntaan, mutta musta taiteellinen luominen on vapauden ilmentymänä yksi hyvyyden symboli. Mutta, kuten **Michelangelo** sanoi, se on vain Jumalan varjo. Mutta silti se on heijastuma siitä, jossa ei pyritä suoraan pahuuteen. En ainakaan usko että kukaan pyrkii suoraan pahuuteen taideteosta tehdessään.

Vapaa tahto

I: No, sitten mennään ihmiskuvaan. Tiedän että ortodokseilla on positiivisempi kuva ihmisen vapaasta tahdosta. Luther puhuu, ja Augustinuksella on samankaltaisia ajatuksia, että ihmisen vapaus on vain vapautta tehdä väärin. Ihminen ei luonnostaan enää pysty hyvyyteen, vaan tarvitsee aina armon, lisäävun siihen. Jos ajatellaan Michelangeloa, tai vaikka **Bachia**, joka kirjoitti joka kerta sävellyksen alkuun ”Jeesuksen avulla” ja sävellyksen loppuun ”Kunnia Jumalalle”. Ne ovat tiedostaneet sen, että jos minä en tätä tee, niin... Nopeasti ollaan tietysti tekopyhyiden alueella, mutta jotenkin tekisi mieli väittää, että modernin taiteen kautta kuvataiteessa kadotettiin paljolti yhteys symbolien merkityksiin. Siihen asti ajateltiin että ollaan huomattavasti paljon isompien asioiden kanssa tekemisissä kuin minun itseilmaisuni kanssa. Siinä vaiheessa ollaan hukattu se ajatus, jonka nostit Tarkovskista, että taide on henkistä.

HP: Taiteilijan syntisyttäkin vastaan. **Von Wrightin** ajatusta seuraten, oikeeta hyvää on vain se joka on syntynyt vapaasta tahdosta, ei ole mitään muuta tietä hyvään. Jumala ei pakota meitä uskomaan itseensä, vaan meidän on tehtävä valinta itse, ja se on ainakin muutaman kerran elämässä läsnä vahvasti. Ja jollakin tavalla se on koko ajan läsnä valinnoissa joita teemme.

I: Se on tavallaan armoa jo se valinnan mahdollisuus. Todelliset hengelliset käsitteet on aina paradoksaalisia. Niiden käsitteiden merkitys meinaa unohtua, koska ne jo itsessään sisältävät kaksi yhteen sopimatonta ajatusta. Pidän kovasti Augustinuksen vapaan tahdon ajatuksesta, kun se puhuu siitä, että todellista vapautta on vain vapautettu vapaa tahto. Eli Kristus vapauttaa. Ihmiselle on luotu vapaa tahto luomisessa, mutta Augustinus pitää vahvasti mukana syntiinlankeemuksen ajatuksen eli se näkee tilanteen niin, että ihminen ei ole missään vaiheessa *in status naturalis*, luonnontilassa. Vapaa tahto pitää vapauttaa, ennen kuin se on todellista vapautta. Ja silloin ollaan jo tekemisissä paradoksaalisen lauseen kanssa.

HP: Vain hyväksymällä korkeampi, ylempi olento saavutetaan todellinen vapaus. Tähän Wright päätyy. Sitä voi verrata lasten kasvatukseen. Jos antaa lapselle rajattoman vapauden, siitä tulee häirikkö tai jonkinasteinen hullu. Mun mielestä ihmisen suhde jumalaan on samanlainen. Pidetään ne rajat, niin elämää sujuu paremmin.

T: Ihmisen pitäisi siis löytää ne rajat.

HP: Raja on Jumala. Tai rajattomuus, sekin on paradoksi.

Ikonin katse

I: Palataan tähän, että nostit esiin kuoleman. Sehän on sietämätön asia ihmiselle. Ollaan tietoisia siitä että meillä on raja. Ja sekös suututtaa. Ja kun ihminen pystyy kuitenkin kuvittelemaan sen, että mitä jos olisikin elämä joka vain jatkuisi. Kyllähän kuolemaa putsataan juuri siksi että se aiheuttaa eksistenssiahdistusta. Siinä kohtaa taiteella, hengellisyydellä ja uskonnolla löytyy yhteinen alue, jolla yritetään olla ainakin dialogissa.

HP: Kuohkeuttaa ihmisen sielua, valmistaa kuolemaan. Se on taiteilijalle iso, mutta tärkeä tehtävä. Parhaimmillaan se herättää syviä kysymyksiä.

T: Kuolemaan ja paradoksiin kietoutuu myös mysteeri.

I: Ehdottomasti, se on ehtoollisen ja kaikkien näiden takana. Jumalanpalvelus on parhaimmillaan mystagogiaa: tilanne, jossa ohjataan ihmistä pyhän alueelle. Alueelle, jolla sanat loppuu ja ihminen muuttuu kuuntelijaksi. Ei siis mystiikkaa siinä mielessä latteasti, että kyseessä olisi salaisuus tai mysteeriuskonto. Eihän kristinuskoko ole siinä mielessä mysteeriuskonto tai salaseura ollenkaan, sillä

kaikki on kerrottu: tähän me uskotaan. Mutta siinä mielessä se on mystiikkaa, että sanan taustalla on kreikan *myen*-verbi, joka tarkoittaa suun sulkemista. Se on mystiikan ydin, että tajutaan että ”hei enhän mä ookkaan mitään, mäpärs rupeenkin kuuntelemaan”. Siinä muuttuu koko kosmologia – ruvetaan kuuntelemaan, eikä inhimilliset sanat pian riitäkään. Siihen pitäisi jokaisen jumalanpalveluksen johdattaa. Varmaan sama tavoite on ollut ortodoksisen liturgian suojelemisella. Liturgia on huikean hienoa sillä puolella. Luterilaisuudessa voi olla vaikeampaa saada itse jumalanpalvelukseen sitä mystiikkaa ja hiljentymistä, meillä on niin paljon enemmän puhetta.

HP: Niin, ortodoksinen jumalanpalvelus on aistimellisempi tai aistillisempi, koska siihen liittyy jatkuva laulu ja suitsutuksen tuoksu.

I: Ja kuvien meri, ikonostaasi. Ne kaikki viittaavat tuonpuoleiseen.

HP: Mikä heijastuu taidehistoriaan, renessanssiin. **Egon Friedell** aikoinaan kutsui renessanssia toiseksi syntiinlankeemukseksi, koska silloin ihminen käänsi katseen itseensä. Keskiaikainen maailmankuva romahti täysin, eikä Jumala ollut enää keskiössä vaan ihminen. Idässä ei koskaan syntynyt renessanssin kaltaista ilmiötä. Renessanssimaalauksessa pakopiste on aina maalauksessa, mutta ikonissa pakopiste on ihminen. Ikoni katsoo ihmistä.

I: Se on käänteinen perspektiivi.

HP: Ikonimaalarin anonymiteetti kolahti minuun voimakkaasti. Tajusin, että ei tarvitsekaan korostaa itseään palvelukseen jumalaa tai taidetta tehdäkseen. Ja se oli iso vapautus. Se koko kääntymys lähti sitä kautta. Ja näyttelijän rooli on pahin mahdollinen, siinä on taas paradoksi, koska oma läty on tuolla näkyvillä joka paikassa.

I: Joku oli soittanut kiukkuisena **Reidar Särestöniemelle**. Se maalasi niin paksulla, että kun löi oven kiinni maalauksen vieressä, niin siitä oli tippunut maalia lattialle. Reidar oli vastannut, että ”No näkyykö nimi? Jos nimi näkyy niin ei mittään hätää”. Se oli niin härskisti länsimaista egotaidetta. Se on yksi performatiivisimpia maalaustaiteen tekoja: maalata oman maalauksen yli niin isolla, että puolet maalauksesta on nimikirjoitusta. Olin tosi vaikuttunut siitä, ja vähän matkin Särestöniemeä, mutta en kehdannut koskaan tehdä niin isolla kuin se. Se osui, sattumalta tai tahallaan, länsimaisen ihmisen ytimeen. Se on siinä nimessä.

Kristuksen selkä

I: **Karl Barth** on sanonut, että se on papin haaste ja kärsimys, kun tajuaa että Jumalasta ei oikeastaan voi puhua mutta kuitenkin siitä täytyy. Sen ristiriidan kohtaa päivittäin. Toisaalta että se on kaikkialla, mutta samalla myös tavoittamaton. Se on papin työtä. Silloin tällöin voi olla hetkiä jolloin toteaa että tätä ei ehkä kukaan muu oo sanonut, mutta muuten se menee aika lailla valmiilla sanoilla, kirkkovuotta ja perinnettä seuraten. **Gregorius Nyssalainen** taas on hienosti puhunut siitä seuraamisesta ja selästä. Se on ollut mulle vahva kokemus tässä nykyisessä kotikirkossa, koska täällä pääsee alttarin taakse tilaan, josta näkee krusifiksin selän. Se on mun lempipaikka tässä kirkossa. Saa kiertää ristin taakse, kun ei oikeen uskalla olla etupuolella. Kurkistella selän takaa: ”Kukkuu!”